

### 3. Hlavní charakteristiky ekonomicky aktivních osob

K 1. 3. 2001 bylo v České republice celkem 5 253 400 osob ekonomicky aktivních, což představovalo více než polovinu obyvatel republiky.

Tab. 2 Ekonomicky aktivní osoby podle výsledků sčítání lidu 1991 a 2001

	1991		2001		Index 2001/1991
	abs.	% <sup>1)</sup>	abs.	% <sup>1)</sup>	
Ekonomicky aktivní celkem	5 421 102	100,0	5 253 400	100,0	96,9
v tom:					
zaměstnaní	5 298 288	97,7	4 766 463	90,7	90,0
v tom:					
- pracující důchodci	297 634	5,6	180 146	3,8	60,5
- ženy na MD <sup>2)</sup>	319 038	6,0	81 666	1,7	25,6
- ostatní	4 681 616	88,4	4 504 651	94,5	96,2
nezaměstnaní	122 814	2,3	486 937	9,3	396,5

<sup>1)</sup> ve struktuře zaměstnaných osob – zaměstnaní = 100%

<sup>2)</sup> v r. 1991 vč. žen na další MD

Při celkovém poklesu počtu ekonomicky aktivních osob za posledních 10 let se počet zaměstnaných snížil o desetinu, zatímco počet nezaměstnaných byl v roce 2001 ve srovnání s rokem 1991 téměř čtyřnásobný. V úhrnu žen na mateřské dovolené v roce 1991 jsou zahrnuty i ženy na další mateřské dovolené (podle statistiky práce jich bylo koncem roku 1991 více než 200 tisíc). Při hrubém přepočtu uvedených údajů (odpočet cca 200 tisíc žen na další mateřské dovolené v roce 1991) zůstal úhrnný počet ekonomicky aktivních osob zhruba stejný.

#### 3.1 Zaměstnaní

Počty zaměstnaných osob se mezi sčítáními 1991 a 2001 snížily o desetinu; pokud bychom korigovali data o přibližný počet žen na další mateřské dovolené, byl by pokles mírnější a činil by cca 6 - 7 %.

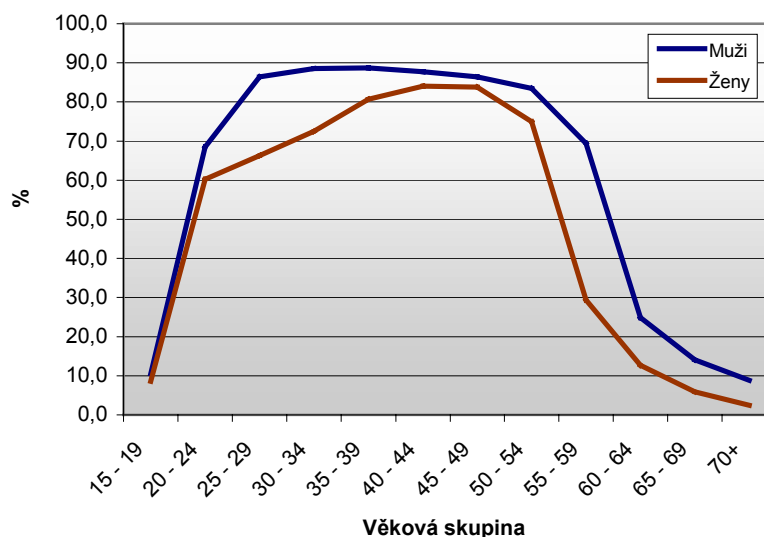
V jednotlivých věkových kategoriích byl vývoj podílu zaměstnaných do značné míry ovlivněn vývojem počtu osob v daném věku, tedy vývojem potenciálních zdrojů pracovních sil. Přesto však dynamika vývoje obou ukazatelů nebyla shodná, zaměstnanost rostla pomaleji nebo v případě poklesu bylo snížení zaměstnanosti dynamičtější než vývoj počtu obyvatel v konkrétní věkové skupině. V některých případech byly tendence vývoje i protichůdné - počet osob se zvýšil, počet zaměstnaných v téže věkové kategorii však poklesl. Pokles zaměstnanosti byl zaznamenán zejména na okrajích věkového spektra - tzn. ve věkových skupinách 65 + (resp. 60 +) a ve věku 15 - 20 let.

U mladých lidí mají vliv na míru zaměstnanosti faktory jak subjektivní - dobrovolný odklad nástupu do zaměstnání (rozsáhlejší možnosti mladých lidí v přípravě na povolání se projevují jejich pozdějším nástupem do prvního zaměstnání), tak objektivní - vysoká nezaměstnanost právě této skupiny osob (zejména absolventů škol).

Pokles počtu zaměstnaných osob v poproduktivním věku jde výlučně na vrub faktorů objektivních (menší zájem zaměstnavatelů o pracovníky ve vyšším věku).

Obecně platí, že podíl zaměstnaných osob na celkovém počtu osob konkrétní věkové skupiny se zvyšujícím se věkem postupně roste. Rozdíly jsou mezi muži a ženami, tak - jak je odlišný životní cyklus obou pohlaví. Muži dosahují maximálních hodnot (cca v intervalu 84 - 89 %) brzy po ukončení přípravy na povolání, tedy již po 25. roce věku a takto vysoké hodnoty zaměstnanosti mají až do věku 54 let, poté se podíl zaměstnaných mužů snižuje. Ženy dosahují obecně nižších hodnot (maximum 84

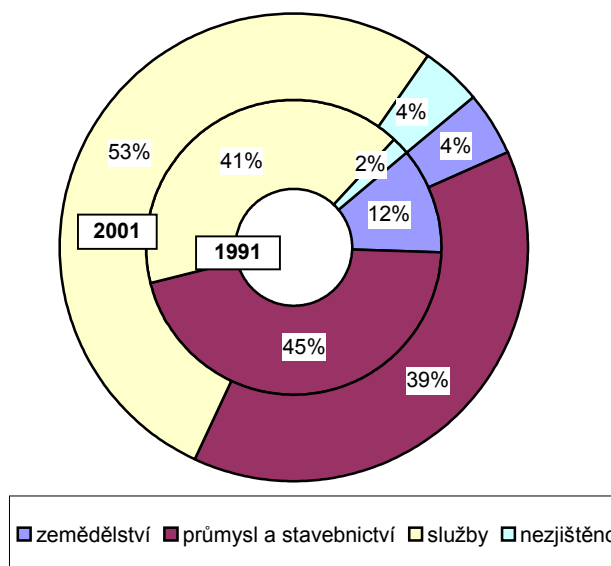
**Graf 3 Podíl zaměstnaných mužů a žen v jednotlivých věkových skupinách k 1. 3. 2001**



%) a období, po které jsou ženy v takto vysoké míře zaměstnány je kratší než u mužů. Křivka růstu zaměstnanosti v závislosti na věku není u žen po ukončení přípravy na povolání tak strmá; část žen po ukončení školy dá přednost rodině před kariéřním růstem a do zaměstnání se vrací až po mateřské dovolené. Protože i mateřství řada žen odkládá a realizuje až ve třetí dekádě svého věku, dosahují ženy maximálních hodnot zaměstnanosti až po 35. roce věku.

Ve vývoji struktury počtu zaměstnaných osob podle odvětví ekonomické činnosti je dlouhodobě jednoznačný trend v posilování terciární sféry a snižování podílů zaměstnaných v zemědělství a v průmyslu. V roce 2001 již podíl zaměstnaných osob v sektoru služeb přesáhl polovinu všech zaměstnaných. Z pohledu váhy jednotlivých odvětví je i nadále nejvýznamnějším odvětvím průmysl, ve kterém v roce 2001 pracovalo 30 % zaměstnaných osob, dalšími nejpočetněji zastoupenými odvětvími jsou obchod, opravy motorových vozidel a spotřebního zboží (11 %) a stavebnictví (9 %). Struktura zaměstnanosti podle odvětví ekonomické činnosti je odlišná u mužů a žen. Ženy pracují většinou v sektoru služeb (téměř dvě třetiny zaměstnaných žen), a to zejména v odvětvích zdravotnictví, veterinární a sociální činnosti, školství, peněžnictví a pojišťovnictví; muži v průmyslu a stavebnictví (téměř polovina zaměstnaných mužů), dále v odvětvích doprava, pošta a telekomunikace, zemědělství, průmysl a výzkum a vývoj.

**Graf 4 Zaměstnané osoby podle sektorů v letech 1991 a 2001**



Vzdělanostní úroveň zaměstnaných osob se trvale zvyšuje stejně jako úroveň vzdělání celé populace. Zatímco v roce 1991 bylo nejčastějším vzděláním učňovské, v roce 2001 bylo nejčastější vzdělání úplné střední vč. vyššího. Výrazně se za 10 let snížilo zastoupení osob se vzděláním základním (z 18 na 8 %) a učňovským (ze 40 na 22 %). Tento vývoj ve svém důsledku znamenal, že téměř polovina všech zaměstnaných osob měla v roce 2001 vzdělání ukončené maturitou nebo vzdělání vyšší, případně vysokoškolské.

Vzdělanostní struktura je důležitou charakteristikou zaměstnaných osob, neméně významné jsou ale informace o jejich uplatnění na trhu práce, o jejich rozmístění v odvětvích ekonomické činnosti. Porovnání struktury pracovníků podle odvětví ekonomické činnosti a podle nejvyššího ukončeného vzdělání lze hodnotit ze dvou základních pohledů. Jednak je to rozdělení pracovníků s konkrétním stupněm vzdělání do jednotlivých odvětví (informuje o oblastech uplatnění dané kvalifikace osob, přitom zde ale hraje roli i struktura zaměstnanců podle odvětví resp. váha jednotlivých odvětví na celkovém počtu zaměstnaných osob). Druhé hledisko je vzdělanostní struktura každého jednotlivého odvětví (informuje o kvalifikační vybavenosti odvětví bez ohledu na celkové absolutní počty pracovníků a bez ohledu na váhu konkrétního odvětví v celkové struktuře zaměstnaných osob). Oba uvedené pohledy mají svůj význam a při kvalitativním hodnocení zaměstnanosti se doplňují.

Vzdělanostní struktura pracovníků jednotlivých odvětví je samozřejmě různá. Specifický charakter některých odvětví ekonomické činnosti předpokládá specifickou úroveň kvalifikace a tedy i stupeň vzdělání. Z tohoto hlediska patří k odvětvím s nejvyšším podílem osob se vzděláním vysokoškolským odvětví výzkumu a vývoje a odvětví školství. Při zohlednění i úplného středního vzdělání kromě citovaných odvětví ještě v peněžnictví a pojišťovnictví, v činnostech v oblasti nemovitostí a službách pro podniky, ve veřejné správě, obraně a sociálním zabezpečení a ve zdravotnictví, veterinárních a sociálních činnostech je ve vzdělanostní struktuře pracovníků výrazná převaha (75 - 90 %) osob s úplným středním, vyšším nebo vysokoškolským vzděláním. Převažující střední vzdělání - bez maturity, tj. učňovské a střední odborné bylo v odvětvích stavebnictví, pohostinství a ubytování, průmyslu, zemědělství a v odvětví dopravy, pošt a telekomunikace.

Tab. 3 Zaměstnané osoby podle sektorů a podle vzdělání k 1. 3. 2001

	Zaměstnaní celkem	v tom nejvyšší ukončené vzdělání				
		základní vč. neukonč.	střední	úpl. střední a vyšší	vysokoškol.	bez vzd. a nezjištěno
Zaměstnaní celkem	4 766 463	400 404	2 058 635	1 682 325	609 287	15 812
v tom sektor:						
zemědělství	213 697	30 860	111 345	53 819	16 963	710
průmysl a stavebnictví	1 842 575	177 656	1 022 672	500 983	136 639	4 625
služby	2 507 621	151 757	827 153	1 080 045	443 447	5 219
nezjištěno	202 570	40 131	97 465	47 478	12 238	5 258

Jiný pohled na vzdělanostní strukturu pracovníků dávají podíly odvětví na úhrnných počtech osob s daným stupněm vzdělání. Toto třídící hledisko poskytuje informace o tom, v jakých oblastech mohou najít uplatnění zaměstnané osoby s konkrétní kvalifikací, či jaké šance na uplatnění mají osoby bez vzdělání. Z hlediska struktury pracovníků s jednotlivými stupni vzdělání podle jejich rozdělení do odvětví vyplývá, že pracující osoby s pouhým základním nebo nedokončeným základním vzděláním nacházejí uplatnění především v průmyslu a to konkrétně na pozici pomocných nekvalifikovaných pracovníků. Zaměstnané osoby se středním vzděláním - vyučení nebo absolventi středních odborných škol bez maturity jsou zaměstnání zejména v odvětvích průmyslu, stavebnictví a obchodu. Téměř dvě třetiny středoškoláků (absolventi učňovských oborů s maturitou nebo středních všeobecných a odborných škol) pracují v sektoru služeb a 30 % v průmyslu a stavebnictví. V absolutním vyjádření nejvíce vysokoškoláků pracovalo k datu sčítání ve školství a v průmyslu, významnější zastoupení bylo v odvětvích činnosti v oblasti nemovitostí, služby pro podniky, veřejná správa, obrana a sociální zabezpečení.

Z celkového počtu zaměstnaných osob jich pracuje více než milion v pozici technických, zdravotnických a pedagogických pracovníků, téměř jeden milion jako řemeslníci a kvalifikovaní výrobci, zpracovatelé a opraváři, zhruba půlmilionové zastoupení mají třídy zaměstnání provozní pracovníci ve službách a obchodě a obsluha strojů a zařízení. Struktura zaměstnaných osob podle hlavních tříd zaměstnání je různá u mužů i žen. Zaměstnaní muži pracují nejčastěji v profesích řemeslníci a kvalifikovaní výrobci, zpracovatelé a opraváři (30 % z nich) a dále jako techničtí, zdravotničtí a pedagogičtí pracovníci (18 %) a jako obsluha strojů a zařízení (16 %). Ženy mají

nejčastější profesí - technické, zdravotnické a pedagogické pracovnice (29 %), provozní pracovnice ve službách a obchodě (17 %) a vědecké a odborné duševní pracovnice (11 %).

Většina (více než čtyři pětiny) všech zaměstnaných osob je v postavení zaměstnance, a to hlavně zaměstnance v pracovním nebo služebním poměru. Na základě dohod je zaměstnáno necelých 5 % z celkového počtu zaměstnaných osob. V porovnání s touto celorepublikovou průměrnou hodnotou byly však podstatně vyšší podíly osob zaměstnaných na dohody zejména u cizinců, ale také např. u zaměstnaných osob s národností romskou.

Více než desetina ze všech zaměstnaných připadá na osoby samostatně činné, tedy osoby, které pracují na vlastní účet a v rámci svého podnikání nezaměstnávají žádné další osoby. V postavení zaměstnavatele (podnikatele, zaměstnávajícího v rámci svého podnikání další osobu či osoby) bylo ke dni sčítání 3,6 % pracujících osob. Muži byli v postavení samostatně činného nebo v postavení zaměstnavatele zhruba dvakrát častěji než ženy.

Kategorie zaměstnavatelů a samostatně činných osob za posledních deset let nabyla na významu. Při sčítání v roce 1991 bylo sečteno ekonomicky aktivních zaměstnavatelů necelých 8 tisíc, v roce 2001 byl jejich počet více než dvacetinásobný, počet samostatně činných osob se za 10 let zvýšil zhruba pětikrát.

Tab. 4 Zaměstnavatelé a samostatně činní k 1. 3. 2001

Věková skupina	Zaměstnavatelé			Samostatně činní		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
Celkem	122 919	48 862	171 781	401 204	170 996	572 200
z toho ve věku:						
- 29	12 729	4 643	17 372	85 818	31 286	117 104
30 - 39	34 139	11 795	45 934	113 049	49 603	162 652
40 - 49	42 599	19 609	62 208	111 415	53 952	165 367
50 - 59	28 142	11 373	39 515	70 462	29 667	100 129
60 +	5 285	1 437	6 722	20 319	6 450	26 769

Postavení zaměstnavatele volí nejčastěji muži ve věku 40 - 49 let s ukončeným vzděláním úplným středním nebo vyšším odborným. Samostatně činní jsou většinou muži ve věku 30 - 39 let s úplným středním nebo vyšším odborným vzděláním. Rozhodnutí - stát se zaměstnavatelem a nést zodpovědnost za své zaměstnance - předpokládá určité pracovní zkušenosti a lidskou zralost, proto je tato volba častější spíše ve vyšším věku. Téměř čtvrtina všech zaměstnavatelů - mužů podniká v odvětví obchodu, oprav motorových vozidel a spotřebního zboží, zhruba pětina ve zpracovatelském průmyslu (z toho především v průmyslu dřevozpracujícím, potravinářském a ve výrobě kovů a kovárenských výrobků). Významnější zastoupení má také stavebnictví (16 %). Ženy - zaměstnavatelky jsou aktivní zejména v odvětvích obchodu, oprav motorových vozidel a spotřebního zboží, zdravotnictví a v sociální oblasti. Více než desetina jejich počtu je aktivní také v pohostinství a ubytování a zhruba stejný podíl ve zpracovatelském průmyslu, v rámci kterého je vedle potravinářské výroby zastoupen hlavně textilní a oděvní průmysl.

Věková struktura samostatně činných osob je rovnoměrněji rozložena než u zaměstnavatelů - cca stejné zastoupení (kolem 29 %) mají věkové skupiny 30 - 39 a 40 - 49 let, pětina samostatně činných je ve věku do 29 let a více než pětina jsou osoby 50leté a starší. Samostatně činní muži byli k datu sčítání nejčastěji aktivní v odvětví stavebnictví (více než čtvrtina jejich počtu), v odvětví obchodu, opravy motorových vozidel a spotřebního zboží, v činnostech v oblasti nemovitostí, služeb pro podniky, ve veřejných a osobních službách, v dopravě a v dřevozpracujícím průmyslu. Samostatně činné ženy preferovaly zejména sféru obchodu, veřejné a osobní služby a činnosti v oblasti nemovitostí a služby pro podniky (v těchto třech jmenovaných oblastech podnikalo téměř 62 % z nich). K dalším odvětvím patřily (v rozmezí 5 - 3 %) pohostinství a ubytování, peněžnictví, pojišťovnictví, zdravotnictví, sociální činnosti a stavebnictví. V rámci zpracovatelského průmyslu byly nejčastějšími průmysly textilní, oděvní a potravinářský.

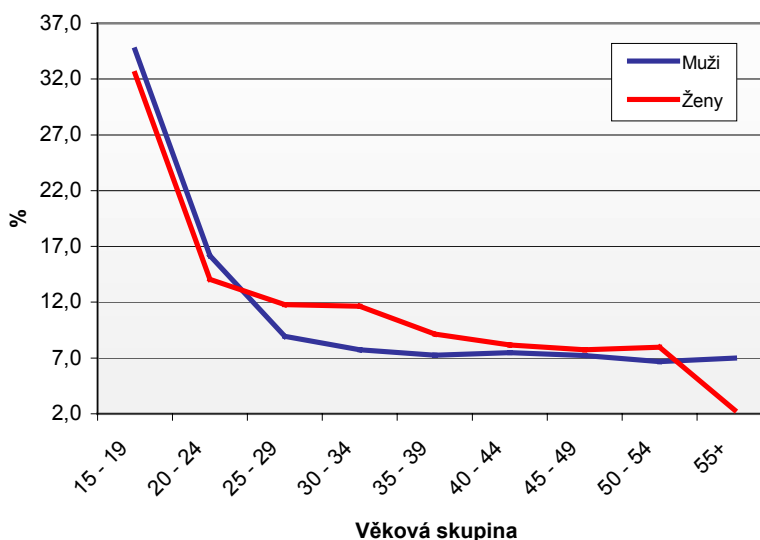
### 3.2 Nezaměstnaní

Obecná míra nezaměstnanosti je nejdynamičtěji se vyvíjejícím ukazatelem z oblasti ekonomické aktivity obyvatelstva za poslední desetiletí. Celkový počet nezaměstnaných osob vzrostl od roku 1991 téměř čtyřikrát a v roce 2001 se přiblížil hranici půl milionu osob. Zatímco v roce 1991 představovaly osoby hledající zaměstnání zanedbatelných 2,3 % z celkového počtu ekonomicky aktivních osob, v roce 2001 již jejich podíl přesáhl 9 %. Ženy se podílely na počtu nezaměstnaných zhruba 48 %.

Příčin nezaměstnanosti je celá řada. K objektivním faktorům patří restrukturalizace ekonomiky, útlumy některých odvětví, úplná likvidace řady pracovních míst a z toho plynoucí nesoulad mezi nabídkou pracovní síly a poptávkou po ní (včetně nesouladu kvalifikačního). Nabídka volných pracovních míst ve většině regionů naší republiky je velmi malá. K subjektivním faktorům nezaměstnanosti patří nižší adaptabilita řady nezaměstnaných osob, která vyplývá jednak z jejich osobní, kvalifikační, pracovní a sociální charakteristiky, nebo z nižší úrovně jejich pracovní motivace.

Vysoká nezaměstnanost je problémem zejména mladších osob; více než čtvrtina z celkového počtu nezaměstnaných připadá na mladé lidi do 24 let věku, přičemž právě věková skupina 20 - 24 letých mladých lidí tvoří celou pětinu počtu nezaměstnaných. Specifické míry nezaměstnanosti (podle jednotlivých věkových skupin) dokumentují, že právě mladí lidé - z nich pak 17 % absolventů škol hledajících své první pracovní uplatnění - nejčastěji patří mezi osoby bez zaměstnání. Faktorů působících na úroveň nezaměstnanosti mladých lidí je celá řada, mimo jiné např. absence praxe a nedostatek pracovních zkušeností - čili určitý handicap v konkurenci ostatních uchazečů o zaměstnání na trhu práce, na straně druhé přirozený proces hledání optimálního pracovního uplatnění a tedy i vyšší míra fluktuace mladých lidí. Se zvyšujícím se věkem, se specifické míry nezaměstnanosti snižují. Nejobtížněji hledají zaměstnání mladí ve věku 16 - 17 let (jejich specifické míry nezaměstnanosti jsou vyšší než 50 %), tzn. osoby s nejnižším vzděláním a v podstatě bez jakékoliv praxe. Rozdílný vývoj je u mužů a žen. V nejnižších věkových skupinách - konkrétně do věku 24 let, vykazují ženy nižší hodnoty míry nezaměstnanosti, od 25. roku věku se tendence změní a nůžky hodnot se rozvírají. Nejvyšší rozdíl mezi mírou nezaměstnanosti u mužů a žen je kolem 30. roku věku, potom se hodnoty úměrně zvyšujícímu se věku sblíží.

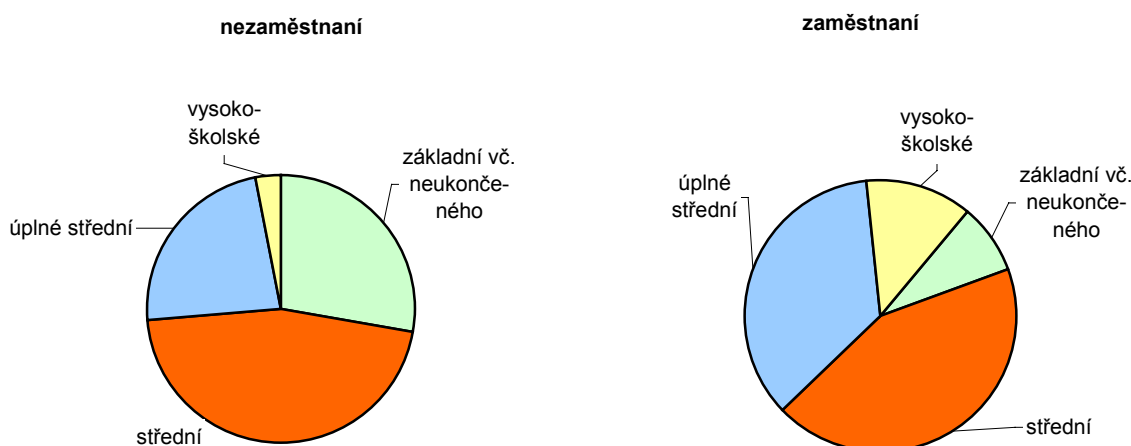
**Graf 5 Specifické míry nezaměstnanosti mužů a žen v jednotlivých věkových skupinách k 1. 3. 2001**



Pro nezaměstnanost jsou charakteristické výrazné územní rozdíly. Oblastmi s dlouhodobě nepříznivou hodnotou nezaměstnanosti jsou okresy Moravskoslezského a Ústeckého kraje.

Struktura nezaměstnaných podle nejvyššího ukončeného vzdělání je vyrovnaná - 27 % nezaměstnaných osob má základní, případně neukončené vzdělání, 24 % má vzdělání učňovské, 21 % odborné a 23 % úplné střední nebo vyšší odborné vzdělání. Nezaměstnaných vysokoškoláků jsou necelá 3 %. Porovnání vzdělanostní struktury nezaměstnaných a zaměstnaných osob znázorňují následující grafy.

**Graf 6 Struktura ekonomicky aktivních podle nejvyššího ukončeného vzdělání k 1. 3. 2001**



Sčítání lidu poskytuje informace také o posledním vykonávaném zaměstnání (profesi), postavení v zaměstnání a odvětví ekonomické činnosti nezaměstnaných osob. Ačkoliv významná část nezaměstnaných (více než 40 %) tyto údaje nevedla, je zřejmé, že odvětvím, z něhož se rekrutuje nejvyšší podíl nezaměstnaných je průmysl (pětina všech nezaměstnaných osob pracovala původně v průmyslu) a dále stavebnictví a obchod. V absolutním vyjádření počty zaměstnaných osob v průmyslu významně poklesly, ve stavebnictví a obchodu ale vzrostly, což znamená, že vzhledem k vysokému počtu nezaměstnaných osob, které původně pracovaly v těchto odvětvích, je pro ně charakteristická i značná fluktuace pracovníků. Nejčastěji přicházeli o zaměstnání zaměstnanci, a to zejména zaměstnanci v pracovním a služebním poměru; z pohledu hlavních tříd zaměstnání potom řemeslníci, kvalifikovaní výrobci, zpracovatelé a opraváři, provozní pracovníci ve službách a obchodě a pomocní a nekvalifikovaní pracovníci.

Speciální skupinu nezaměstnaných osob tvoří nezaměstnaní absolventi škol, tedy osoby, které hledají své první zaměstnání. K 1. 3. 2001 bylo těchto mladých lidí celkem 45 tisíc, což reprezentovalo více než 9 % z celkového počtu nezaměstnaných osob.

Tab. 5 Nezaměstnaní absolventi škol k 1. 3. 2001

Věk	Nezaměstnaní absolventi škol celkem	v tom		z úhrnu nejvyšší ukonč. vzdělání			
		muži	ženy	zákl. vč. neukonč.	střední	úplně střední	vysokoškolské
Celkem	44 973	24 591	20 382	10 264	14 071	17 402	2 915
v tom ve věku:							
- 19	16 494	9 471	7 023	6 604	6 688	3 039	-
20 - 24	24 637	13 210	11 427	2 978	6 639	13 496	1 404
25 +	3 842	1 910	1 932	682	744	867	1 511

Obecně platí, že nezaměstnaní absolventi škol jsou především absolventi středních škol. Podíl vysokoškoláků z celkového počtu nezaměstnaných absolventů škol se pohybuje pouze mezi 6 - 7 %. Struktura nezaměstnaných absolventů škol podle ukončeného vzdělání je odlišná u mužů a žen. Nezaměstnané absolventky škol se rekrutují především z počtu maturantek (48 % z jejich počtu má úplné střední vzdělání, čtvrtina má střední vzdělání, pětina základní vč. neukončeného). U mužů - nezaměstnaných absolventů škol mají mírnou převahu absolventi středních škol (36 %) před absolventy škol ukončených maturitou (31 %), čtvrtina má vzdělání základní vč. neukončeného. Se strukturou podle nejvyššího ukončeného vzdělání logicky souvisí struktura podle věku. Více než polovina nezaměstnaných absolventů škol je ve věkové skupině 20 - 24 let, více než třetina ve věku do 19 let.

V územním pohledu bylo nejvíce těchto mladých osob v kraji Moravskoslezském - konkrétně v okresech Ostrava-město, Karviná a Frydek-Místek. Tento stav koresponduje s celkově vysokou úrovní nezaměstnanosti v této oblasti republiky. Ačkoliv nezaměstnaní absolventi škol tvoří

z celkového počtu nezaměstnaných osob v průměru jen o málo více než 9 %, existuje v republice 17 okresů, kde tento podíl překračuje 10 %. Nejvyšší hodnoty dosahuje okres Hodonín (15,2 %) a okres Frýdek-Místek (13,3 %). Minimální hodnota - 4,6 % byla v okrese Domažlice.